

Barnlitteraturkritiken och kvinnofrågan

Kritik- och emancipationshistoriska perspektiv på mottagandet av Toini Topelius, Nanny Hammarström och Harriet Claybills

BARNLITTERATUREN OCH KVINNOFRÅGAN HAR starka kopplingar till varandra då böcker för unga läsare både kan tematisera emancipation – det vill säga den kamp för kvinnans frigörelse från könsdiskriminerande lagar och strukturer som uppkom under 1800-talet – och fungera som plattform för kvinnofrågan.¹ Exempelvis i Sverige utgjorde böcker för barn och unga under sekelskiftet 1800–1900 en arena för kvinnor, inte minst de som skrev i en emancipatorisk anda, att ta plats i offentligheten.² Även i Finland förekom vid denna tid, då en barnlitterär diskurs utvecklades i kölvattnet av Zacharias Topelius banbrytande insatser, emancipatoriska ansatser i barnlitteraturen.³ Syftet med artikeln är att ur ett receptionshistoriskt perspektiv analysera hur ett urval centrala verk för barn och unga med emancipatorisk udd,

Artikeln skrivs inom översiktsprojektet *Tippelill. Den svenska barnlitteraturforskningen och -kritiken i Finland* (finansiering av Svenska litteratursällskapet i Finland 2022–2026) med målsättning att visa hur en barnlitteraturkritik och -forskning på svenska i Finland etableras och förändras över tid.

1. Se Maggie Humm, *The Dictionary of Feminist Theory*. 2nd ed., Edinburgh: Edinburgh University Press 2003, s. 77. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral.proquest.com/lib/abo-ebooks/detail.action?docID=6994695> (hämtad 7/6 2024).
2. Boel Englund & Lena Kåreland, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*, Stockholm: Carlsson 2008; Maria Andersson, *Framtidens kvinnor. Mognad och medborgarskap i svenska flickböcker 1832–1921*, Stockholm: Makadam 2020, <https://doi.org/10.22188/kriterium.26>.
3. För en beskrivning av Topelius barnlitterära insatser, se Olle Widhe, ”Inledning”, Zacharias Topelius, *Läsning för barn*, Ulrika Gustafsson & Hanna Kurtén (utg.), ZTS X:1, SLS 852, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2021, s. XIX–XC, <URN:NBN:fi:sls-7944-1604926737> (hämtad 7/6 2024).

skrivna på svenska i Finland av tre kvinnliga författare under perioden 1880–1930, mottogs i svenskspråkig dagspress och i kulturtidskrifter i Finland. Utifrån dessa tre nedslag vill vi – som utgångspunkt för fortsatt forskning – ge några perspektiv på hur emancipationstanken hanterades av kritiken.

Nedslagen omfattar Toini Topelius flickbok *I utvecklingstid* (1889), Nanny Hammarströms barnbok *Två myrors äventyr* (1907) och Harriet Clayhills flickbok *Full i 17* (1936) samt ungdomsbok *Vi abiturienter* (1938).⁴ Dessa titlar skrevs av utbildade, yrkesaktiva kvinnosakskvinnor som engagerade sig politiskt i kampen för kvinnors rättigheter såsom kvinnlig rösträtt och behandlade emancipatoriska frågor i sina verk. I våra analyser beaktar vi både hur verkens emancipationsansatser ser ut och hur de mottas. Vi utgår ifrån att både kritiker och författare tillhör sin respektive samtids tidsanda och utgör parter i en dialog kring emancipationen och kvinnofrågan.⁵ De frågor vi ställer är: Hur tar den samtida kritiken emot böckernas emancipatoriska idéer? Är tankestoffet förenligt med rådande förväntningar på barn- och ungdomslitteraturen? Trots diskrepanser i hur emancipationen sett ut under olika perioder, är vår hypotes att barn- och ungdomslitteratur med emancipatorisk udd möter motstånd eller osynliggörs i mottagandet.

MATERIALURVAL

Urvalet av böcker vars mottagande vi studerar motiveras av att deras författare integrerade ett emancipatoriskt tankestoff i sina böcker, samt

4. Utgivningen av barn- och ungdomsböcker på svenska i Finland var under den undersökta perioden ytterst sparsam. Exakta beräkningar finns inte, men Marita Rajalin konstaterar att "[k]vantitativt var den finlandssvenska originalproduktionen länge mycket anspråkslös; under senare hälften av 1800-talet mellan en och åtta titlar per år" för att sedan långsamt växa i antal. Marita Rajalin, "Finlandssvensk barnlitteratur före 1945", Maija Lehtonen & Marita Rajalin (red.), *Barnboken i Finland förr och nu*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1984, s. 47–53.
5. Enligt Åsa Arping inbegriper den litterära institutionen, det vill säga författarna och kritikerna, ett symbiotiskt samspel snarare än konkurrens då "[a]ktörerna verkar i en miljö där roller, medier och uttrycksmedel överlappar varandra". Åsa Arping, "De revolutionära stälpenorna. En duell om kvinnoromanen och kritiken år 1841", Åsa Arping & Mats Jansson (red.), *Kritikens dimensioner. Festskrift till Tomas Forser*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2008, s. 67.

levde på sätt som trotsade deras respektive samtids konventioner för kvinnor. Samtliga böcker – förutom Clayhills *Vi abiturienter* – nämns i litteraturhistoriska översikter som centrala barnlitterära verk på svenska i Finland. Topelius *I utvecklingstid* för att den är landets första flickbok, Hammarströms *Två myrors äventyr* för att den introducerar ett originellt berättargrepp som kombinerar naturvetenskaplig sakkunskap med antropomorfa djurberättare, samt Clayhills *Full i 17* för att den ingår i en etablerad flickboksgenre.⁶ *Vi abiturienter* har inkluderats i materialet för vår studie för att den väckte debatt om ungdoms- och genusrelaterade frågor. Trots att de utvalda författarskapen anses vara centrala är enbart Topelius värv närmare utforskat.⁷ Både Hammarströms och Clayhills författarskap är utforskade och saknar exempelvis beskrivning i *Finlands nationalbiografi*. Med denna artikel vill vi synliggöra också de två senare författarskapen.

I våra analyser koncentrerar vi oss på de reaktioner som verkens emancipatoriska idéer väckte. Recensioner och debatter i dagspress

6. Rajalin, "Finlandssvensk barnlitteratur före 1945", s. 44–45, 48, 50; Janina Orlov, "Var glad som sparven kvittrar" – barnlitteraturen", Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 1999, s. 348–349; Maria Nikolajeva, "Barnlitteraturen etablerar sig", Clas Zilliacus (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet, Uppslagsdel*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2000, s. 201, 203.
7. Att barnlitteraturkritik och den tidiga barn- och ungdomslitteraturen på svenska i Finland har låg synlighet i litteraturhistorieskrivning och –forskning har varit ett incitament för denna studie. Se Maria Lassén-Seger, "Befria barnlitteraturen ur databasskuggan! Den digitala arkivforskningens möjligheter", *Finsk Tidskrift* 2023: 3–4, s. 71–84, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20231013139987> (hämtad 7/6 2024). Vi stöder oss på Anna Biströms kartläggning av finländska, svenskspråkiga, skönlitterära författarskap under perioden 1830–1930 som påvisar att vissa författarskap idag har en högre grad av "databassynlighet", medan andra har en lägre grad eller ingen alls. Barnlitterära och kvinnliga författarskap uppvisar de lägsta nivåerna av databassynlighet eller är helt osynliga i databaser. Se Anna Biström, "Forskarnas favoriter och det stora utforskade. En grovgenomgång av finländska skönlitterära författare på svenska 1830–1930 och deras synlighet i databasreferenser och sekundärlitteratur", *Samlaren* 142, 2021, s. 188–239, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-469532>; Anna Biström, "Den närläsande litteraturvetenskapens möten med siffror och maskiner – och ett forskningsexempel utifrån finländsk litteratur på svenska mellan 1830 och 1930", *Finsk Tidskrift* 2022: 3–4, s. 85–95, http://www.finsktidskrift.fi/wp-content/uploads/2022/06/FT_3-4_2022_webb_highres.pdf (hämtad 7/7 2024).

och kulturtidskrifter på svenska i Finland insamlade i Nationalbibliotekets digitala arkiv ligger till grund för detta.⁸ Sammanlagt utgår vi från drygt 30 såväl kortare som längre anmälningar där ett tydligt omdöme formuleras kring verkens brister och kvaliteter.⁹ Materialet omfattar fem recensioner av Topelius *I utvecklingstid*, fyra av Hammarströms *Två myrors äventyr*, sju av Clayhills *Full i 17* och femton av *Vi abiturienter*. Därtill beaktas tre debattartiklar om *Vi abiturienter*. Det växande antalet recensioner avspeglar hur barnlitteraturkritiken ökar i takt med ett växande utbud av tidningar och tidskrifter. Många recensioner är anonyma eller signerade med initialer som inte kan spåras i Brages signaturförteckning.¹⁰ Detta innebär att vi inte diskuterar kritikens könstillhörighet eller barnlitterära engagemang närmare utan fokuserar brett på mottagandet av verkens emancipationsansatser. Den inhemska utgivningen av böcker för barn och unga koncentrerades långt in på 1900-talet till julhandeln och anmäldes i översiktsrecensioner. Förutom dessa inkluderar vi recensioner av enskilda verk när sådana finns att tillgå.

De forskningsdiskussioner som vår artikel skriver in sig i omfattar kritikhistoria och -forskning, barnlitteraturforskning om emancipationslitteratur samt kvinnliga författarskap och kritikergärningar, samt – i studiet av två av de utvalda kvinnliga författarskapen – queerteori.¹¹

-
8. Det finländska Nationalbibliotekets digitala samlingar, https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu?set_language=sv (hämtad 12/6 2024).
 9. Materialet som omfattar recensioner och debattartiklar hämtade från Nationalbibliotekets digitala samlingar ingår i följande nationella och lokala dagstidningar och kulturtidskrifter: *Astra*, *Borgäbladet*, *Finland*, *Finsk Tidskrift*, *Församlingsbladet*, *Helsingfors Journalen*, *Hemmet och sambället*, *Hufvudstadsbladet*, *Kaskö Tidning*, *Kotka Nyheter*, *Mot Hemmet*, *Nutid*, *Nya Argus*, *Nya Pressen*, *Nyland*, *Studentbladet*, *Svensk Ungdom*, *Sydösterbotten*, *Tammerfors Aftonblad*, *Vasabladet*, *Västra Nyland*, *Wiborgs Nyheter*, *Åbo Tidning*, *Åbo Underrättelser* och *Östnyländsk Ungdom*.
 10. Jfr hur Åsa Arping behandlar äldre anonyma och kollektiva publiceringspraktiker i Åsa Arping, "Hvad gør væl namnet?" *Anonymitet och varumärkesbyggande i svensk litteraturkritik 1820–1850*, Göteborg: Makadam 2013, s. 93–94.
 11. Lina Samuelsson, *Kritikens ordning. Svenska bokrecensioner 1906, 1956, 2006*, Karlstad: Bild, text & form 2013, urn:nbn:se:kau:diva-27225; Johan Svedjedal, "Kritiska tankar. Om litteraturkritiken", Torbjörn Forslid & Anders Ohlsson (red.), *Litteraturens offentligheter*, Lund: Studentlitteratur 2009, s. 157–176; Arping, "De revolutionära"; Englund & Käreland, *Rätten till ordet*; Andersson, *Framtidens kvinnor*; Katri Kivilaakso, "Queer litteraturhistorieskrivning och arkivmappens epistemologi", Katri Kivilaakso, Ann-Sofie Lönngrén, & Rita Paqvalén (red.), *Queera läsningar*.

I de två följande avsnitten redogör vi närmare för dessa ingångar till materialet.

NYORIENTERING INOM KRITIKFORSKNINGEN – ATT GRANSKA BARNLITTERATURKRITIKEN

Startpunkten för nordisk barnlitteraturkritik förläggs i regel till 1800-talet då den litterära marknaden expanderade och trycktekniken utvecklades.¹² Kritikhistoria är fortfarande ett föga utforskat område inom barnlitteraturforskningen, både nationellt och internationellt. Tidigare övergripande kritikforskning kring svensk litteratur lyfter fram enskilda kritiker och kritiken som institution, men en genomgång av de kritikstudier som finns visar att barnlitteraturkritik, med några få undantag, inte inkluderas.¹³

Vad gäller barnlitteraturkritiken på svenska i Finland finns enstaka, viktiga studier, exempelvis om mottagandet av Zacharias Topelius barnlitteratur och om Tove Janssons muminböcker i Tyskland samt om barnlitteraturkritiken i *Finsk Tidskrift* 1896–1900 och Irmelin Sandman Lilius barnlitteraturkritik.¹⁴ I motsats till den finskspråkiga

Litteraturvetenskap möter queerteori, Hägersten: Rosenlarv 2012, s. 147–175; Rita Paqvalén, *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2021.

12. Tidigare undantag förekommer, se Lassén-Seger, ”Befria barnlitteraturen ur databasskuggan”.
13. Kurt Aspelin, *Poesi och verklighet*. Del 1, *Några huvudlinjer i 1830-talets svenska kritikerdebatt*, Stockholm: Norstedts 1967; Kurt Aspelin, *Poesi och verklighet*. Del 2, *1830-talets liberala litteraturkritik och den borgerliga realismens problem*, Stockholm: Norstedts 1977; Per Rydén, *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund: Lunds universitet, Litteraturvetenskapliga institutionen 1987; Roger Holmström, *Karakteristik och värdering. Studier i finlandssvensk litteraturkritik 1916–1929*, Åbo: Åbo Akademis förlag 1988; Mats Jansson, *Kritisk tidspegel. Studier i 1940-talets svenska litteraturkritik*, Eslöv: Symposion 1998; Tomas Forser, *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*, Gräbo: Anthropos 2002; Yvonne Leffler (red.), *Swedish Women's Writing on Export. Tracing Transnational Reception in the Nineteenth Century*, Göteborg: LIR 2019. Barnlitteraturkritik ingår i Lina Samuelssons *Kritikens ordning* (2013) men diskuteras inte ingående utifrån dess egna premisser då studiens syfte är att beskriva större mönster, diskussioner och debatter i svenska litteraturrecensioner överlag under 1900-talet.
14. Olle Widhe & Ulrika Gustafsson, ”*Läsning för barn – en receptions historia*”, Ulrika Gustafsson & Hanna Kurtén (utg.), Zacharias Topelius, *Läsning för barn*, ZTS X:1, SLS 852, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2021, s. LXI–LXV,

barnlitteraturkritiken som har beskrivits av Päivi Heikkilä-Halttunen och Paula Havaste, har barnlitteraturkritikfältet på svenska i Finland, dess uppkomst, utveckling och etablering, fortfarande inte getts en översikt.¹⁵

”Skönlitteraturens historia är också kritikens historia”, menar Tomas Forser.¹⁶ Lina Samuelsson noterar att kritikens uppgifter har varierat över tid, men i regel omfattar en nyhetsfunktion, ett visst mått av konsumentupplysning och en värdering av verkets betydelse.¹⁷ Recensionen är därmed, som Johan Svedjedal påpekar, del av ”de litterära offentligheter där litteraturen bedöms och debatteras”.¹⁸ Svedjedal betonar att recensioner kan ge en genväg ”till upplysningar om hur en tid såg på ett verk”, men att recensioner alltid bör kontextualiseras och granskas källkritiskt.¹⁹ Vid sidan av exempelvis priser och litteraturhistorieskrivning, utgör de enbart en del, om än en viktig sådan, av ett författarskaps mottagande som helhet. Recensioner kan – med detta i åtanke – användas för att:

[b]elysa mottagandet av en författare, en bok, en genre. För att undersöka en enskild kritiker, en kritisk instans. För att undersöka

[URN:NBN:fi:sls-7944-1604926737](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-7944-1604926737) (hämtad 7/6 2024); Mareike Jendis, *Mumins wunderbare Deutschlandsabenteuer. Zur Rezeption von Tove Janssons Muminbüchern*, Umeå: Umeå universitet, institutionen för moderna språk 2001; Marita Rajalin, ”Utan pjosk och pjoller. Barnbokskritiken i *Finsk Tidskrift* 1876–1900”, Michel Ekman & Roger Holmström (red.), *Kunskapens hugsvalelse. Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Clas Zilliacus*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2003, s. 249–257, <https://urn.fi/URN:ISBN:951-765-142-2>; Susanne Ahlroth-Särkelä, *Upptäcktsresor i en värld som ständigt är ny. Irmelin Sandman Lilius barnbokskritik i Dagens Nyheter och Hufvudstadsbladet 1973–93*, Åbo: Åbo Akademi, Litteraturvetenskapliga institutionen 1996.

15. Päivi Heikkilä-Halttunen, *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–50-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000; Paula Havaste, ”Lastenkirjojen kritiikki ja tutkimus”, Liisi Huhtala, Karl Grunn, Ismo Loivamaa & Maria Laukka (toim.), *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*, Helsinki: Tammi 2003, s. 143–147.
16. Forser, *Kritik av kritiken*, s. 9.
17. Samuelsson, *Kritikens ordning*, s. 10.
18. Svedjedal, ”Kritiska tankar”, s. 158.
19. *Ibid.*, s. 159.

recensionens stil och retorik, för att koppla samman en fas i värderingsprocessen med den vidare processen av kanonisering. För att förstå de processer av *selektion* och *värdering* som är vapnen i den kamp om smaken som hela tiden rasar i det litterära livet.²⁰

Vi studerar mottagandet av Topelius, Hammarströms och Clayhills böcker utifrån premisserna ovan, men förespråkar en mer dialogisk syn på kritiker- och författargärningarna som inte utgår från en bourdieusk militärinspirerad metaforik som ”vapen” och ”kamp”. I stället ser vi båda parter som delaktiga i ett samtal kring emancipationsfrågor. Att recensenter från den tidsperiod som här undersöks såg som sin uppgift att skydda både unga och vuxna läsare från osedliga och olämpliga böcker samt tenderar uttrycka starka åsikter om skönlitterära verks tematik, moral och framställningssätt – särskilt om författaren är kvinna – gör materialet än mer relevant för vårt syfte.²¹

I likhet med Samuelsson använder vi oss av begreppen kritik, anmälan och recension synonymt för den språkliga variationens skull.²² I motsats till Samuelssons kvantitativa ansats att beskriva de långa linjerna inom svensk litteraturkritik, bygger vi vår analys på kvalitativa närläsningar av utvalda nedslag från olika tidsperioder. Detta för att ge en första inblick i hur barnlitterära emancipationsansatser på svenska i Finland mottogs av sin respektive samtid. Metoden möjliggör en fördjupande diskussion kring hur emancipation diskuteras i anmälningarna.

20. Ibid., s. 171.

21. Jfr. Samuelsson, *Kritikens ordning*, 29, 43–46. Teoretiseringen av barnlitteraturens komplexa maktförhållanden är omfattande, då det huvudsakligen är vuxna som skriver, publicerar och förmedlar böcker för barn. Se exempelvis Maria Nikolajeva, *Power, Voice, and Subjectivity in Literature for Young Readers*, New York: Routledge 2010. Vi vill därför utifrån Marah Gubars *kinship model*, släktskapsmodell, understrika att vår barnlitteratursyn utgår från att barn och unga inte är passiva mottagare av barnlitterära socialiserande anspråk. Marah Gubar, ”The hermeneutics of recuperation. What a kinship-model approach to children’s agency could do for children’s literature and childhood studies”, *Jeunesse. Young People, Texts, Cultures* 8, 2016:1, s. 291–310.

22. Samuelsson, *Kritikens ordning*, s. 11.

Eftersom barnlitteratur såväl som barnlitteraturkritik under 1900-talet är en i hög grad könad domän med kvinnlig dominans framhåller vi vikten av ett genusperspektiv.²³ En språngbräda för denna artikel utgör Lena Kårelands studier om Gurli Linders och Eva von Zweigbergks barnbokskritik i Sverige samt Boel Englunds och Kårelands studie som tecknar barnlitteraturkritikens mikrohistoria i Sverige genom kvinnliga kritiker.²⁴ Englund och Kåreland understryker att frågor som rörde barnböcker och barns läsning hade ett brett samhällsintresse i Sverige kring sekelskiftet 1900.²⁵

Medan ett emancipationshistoriskt perspektiv utgör den övergripande ramen för denna artikel finner vi, som ett kompletterande perspektiv, en litteraturvetenskaplig queerteoretisk tolkningsram användbar för analysen av mottagandet av Topelius och Hammarströms böcker. Forskning har nämligen visat att många kvinnorörelsekvinnor levde i samkönade kärleksrelationer.²⁶ Att både Topelius och Hammarström ingår i queera sammanhang visar Rita Paqvalén utifrån queerteoretiska arkivstudier.²⁷ Även Lisbeth Stenberg och Antu Sorainen uppmärksammar Topelius queera livslopp, vilket kastar nytt ljus på fadern Zacharias Topelius, eftersom flera av de bolagister som hörde till dotterns umgänge tidvis bodde i hennes barndomshem.²⁸

23. Jfr. Forser, *Kritik av kritiken*, s. 113–135; Samuelsson, *Kritikens ordning*, s. 41–46.

24. Lena Kåreland, *Gurli Linders barnbokskritik. Med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*, Stockholm: Bonniers 1977; Lena Kåreland, *Traditionalist och smakdomare. Eva von Zweigbergks barnbokskritik under 1940-talet*, Uppsala: Uppsala universitet, Avdelningen för litteratursociologi 1997; Englund & Kåreland, *Rätten till ordet*.

25. Englund & Kåreland, *Rätten till ordet*, s. 138.

26. Se exempelvis Eva Borgström & Hanna Markusson Winqvist (red.), *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*, Stockholm: Appell förlag 2018; Paqvalén, *Queera minnen*, s. 131.

27. Paqvalén, *Queera minnen*, s. 40, 184.

28. Enligt en artikel publicerad 1918 avser benämningen bolagist "(i Finl.) person som bor tillsammans med ngn annan; särsk. om person som delar rum med ngn, rums-kamrat", SAOB = *Ordbok över svenska språket*, Lund: Svenska Akademien 1893–, www.saob.se (hämtad 13/3 2024). Se Lisbeth Stenberg, "Toini Topelius – dotterliv och drömmar", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 82, 2007, s. 141–166; Lisbeth Stenberg, "En lifsmakt för kvinnan. Toini Topelius, Alexandra Gripenberg och Maria Cederskiöld", Eva Borgström & Hanna Markusson Winqvist (red.), *Den*

Hammarström var i sin tur del av kvinnokollektiven Bolaget och Hyvelbolaget.²⁹

Paqvalén understryker vikten av att uppmärksamma ambivalenser, motstridigheter och det nedtystade i historiska material samt beakta de normer som trängt undan icke-normativa praktiker såsom det queera.³⁰ Angreppssättet hör hemma i den forskningstradition som Tiina Rosenberg bygger vidare på i boken *Queerfeministisk agenda* (2002) där begreppet queert läckage ringar in hur kultur och historia läcker queerhet då det ständigt finns sådant som skaver mot rådande genus- och sexualitetsnormer. Att fästa uppmärksamhet vid kvinnliga barnlitteraturförfattares queera liv är, anser vi, en sådan inbrytning. Samtidigt utgår vi ifrån nödvändigheten av att, som Paqvalén påpekar, genom reflekterande kontextualisering vara uppmärksamma på hur olika tider behandlar genus och sexualitetsnormer.³¹ Att iakttä de kontexter som omger vårt material, de tidsbundna kontexter som omger oss själva som forskare och som styr våra frågeställningar och tillvägagångssätt, samt att vara medvetna om hur tidigare forskning styrts av sin tids kontexter, är av största vikt. Valet av genus och queer som ingångar handlar uttryckligen om att göra nedslag som blottlägger en hittills utforskad dynamik i vissa delar av vårt material. Queerteorin använder vi endast där det är relevant och ser de queera spår vi finner som delar av ett större genusmönster.

kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnor i kvinnorörelsen 1890–1960, Stockholm: Appell förlag 2018, s. 77–103; Antu Sorainen, ”Protoqueerista naisista ja rumuudesta Merete Mazzarellan ’vampyyrikirjoissa’ – Alma Söderhjelm ja Toini Topelius”, Asta Kihlman (toim.), *Tekstin nautinnosta. Kuvan luennasta kirjoittamisen aktiin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2022, s. 395–414, <https://doi.org/10.21435/tl.276>.

29. Se Margit Åström, ”Sagoförfattaren Nanny Hammarström. Svärmod och livsbejakelse”, Kerstin Lindman-Strafford & Margit Åström (red.), *På utländsk botten och inhemsk. Tancred Borenius, Nanny Hammarström, Finländska gestalter 11*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri 1976, s. 140; Paqvalén, *Queera minnen*, s. 182.

30. Paqvalén, *Queera minnen*, s. 14.

31. Begreppet reflekterande kontextualisering är myntat av Marianne Liljeström och översatt till svenska av Paqvalén. Se Marianne Liljeström, *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, Tampere: Vastapaino 2004; Paqvalén, *Queera minnen*, s. 14.

EMANCIPATORISK TENDENS PÅ GOTT OCH ONT –
MOTTAGANDET AV *I UTVECKLINGSTID*

Författaren och redaktören Toini Topelius (1854–1910), dotter till barnlitteraturgiganten Zacharias Topelius, har i stor utsträckning hamnat i skuggan av sin berömda far. Hon var engagerad i kvinnofrågor, fredsfrågor samt folkbildning och levde queert, vilket Suvi Ahola tangerar i sin beskrivning i *Finlands nationalbiografi* och som både Lisbeth Stenberg och Rita Paqvalén förtydligat.³² Att *I utvecklingstid* bär tydliga spår av Toini Topelius emancipatoriska aktivism är redan konstaterat och kräver därför ingen närmare analys av boken här.³³ Men hur reagerade hennes samtid på bokens emancipatoriska ansats? Blev den positivt emottagen eller ifrågasatt?

När *I utvecklingstid* utgavs 1889 utgjorde svensk flickbok en arena för kvinnopolitiska spörsmål.³⁴ Frågor om kvinnors vänskap och relationer var särskilt aktuella eftersom flera kvinnliga författare upplevde att dessa osynliggjorts i skönlitteraturen.³⁵ Lisbeth Stenberg lyfter fram Toini Topelius inlägg från 1887 i den nyligen grundade månatliga svenska tidskriften *Dagny: månadsblad för sociala och litterära intressen* (1886–1913) som var ett viktigt språkrör för kvinno-

32. Efter föräldrarnas död flyttade Toini Topelius till Norge för att leva med och begravas bredvid livskamraten Valborg Hovind-Stub. Suvi Ahola, "Topelius, Toini", Kansallisbiografia-verkkojulkaisu, Studia Biographica 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-004481> (hämtad 13/6 2024); Stenberg, "Toini Topelius", s. 160–164; Paqvalén, *Queera minnen*, s. 40.

33. Suvi Ahola, "Tyttökirja puolustaa naisen oikeuksia – Toini Topelius", Maria-Liisa Nevala (toim.), "Sain roolin johon en mahdu." *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, Helsinki: Otava 1989, s. 254–257; Stenberg, "Toini Topelius", s. 156–157; Päivi Lappalainen, "Flickboken som kvinnoemancipationens dotter. Hur flicklitteraturen fann sin väg till Finland", Jutta Ahlbeck, Judith Meurer-Bongardt, Julia Tidigs & Mia Österlund (red.), *Vill jag vistas här bör jag byta blick. Texter om litteratur, miljö och historia tillägnade Pia Maria Ahlbäck*, Åbo: Föreningen Granskaren 2020, s. 124–125, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-12-3985-4>.

34. Andersson, *Framtidens kvinnor*, s. 208–213.

35. Lisbeth Stenberg, "Sexualmoral och driftsfixering. Förnuft och kön i 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt", Barbro Kvist Dahlstedt & Sten Dahlstedt (red.), *Nationellhängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*, Eslöv: Symposion 1999, s. 207–210; Andersson, *Framtidens kvinnor*, s. 157.

och sedlighetsfrågan.³⁶ I inlägget påpekar Topelius att bristen på skönlitterära skildringar av kvinnliga relationer botten i en rädsla för, samt ett förlöjligande av, ”stark och varaktig sympati mellan kvinnor” som grundar sig på en nedsättande ”misstro till halten af kvinnans känslor”.³⁷ Skildringen av en mångfald flickvänskaper, inklusive en svärmisk sådan, i *I utvecklingstid* kan mot bakgrund av detta inlägg ses som en del av Topelius emancipatoriska aktivism. Samtidigt är hennes bruk av flickskoleberättelsen som arena för att utforska flickors starka känslomässiga band till varandra, enligt Maria Andersson, tidstypiskt i sitt sätt att låta ”[g]ränsen mellan romantisk vänskap och erotisk kärlek” hållas ”flytande” i skildringar av svärmisk vänskap, som gav ”möjlighet att uttrycka djupare känslor och begär utan att dessa tolkades som opassande av omgivningen”.³⁸

I utvecklingstid utgavs i december inför jul när bokförsäljningen var som mest aktiv. Den anmäldes bland boknyheterna i landets svenskspråkiga dagstidningar som en debut av den ännu okända pseudonymen Tea.³⁹ Tidigast ut med att formulera ett kortfattat men trevande positivt omdöme är signaturen F. G. i *Finsk Tidskrift* som konstaterar att boken trots vissa brister innehåller ”flere raskt och troget tecknade scener ur skolflicksvärlden” samt att författaren ”har de bästa afsikter med den moral och tendens hon bibringar läsaren”.⁴⁰ Här påtalas brister på berättelsens formella plan, medan dess moraliska halt och dess tendens, alltså dess försök att ideologiskt

36. Stenberg, ”Sexualmoral och driftsfixering”. Senare publicerade Toini Topelius en artikel i *Koti ja yhteiskunta* baserad på föredraget ”Tankar om kvinnan och sedlighetsbegreppet” där hon pläderar för ett erkännande av kvinnans människovärde. Toini Topelius, ”Mietteitä naisesta ja siveellisyyksäsitteestä”, *Koti ja yhteiskunta* 1892: 6–7, s. 66–69.

37. Toini Topelius, ”Öppet bref till Dagny”, *Dagny* 1887:4, s. 126.

38. Andersson, *Framtidens kvinnor*, s. 158.

39. Se exempelvis *Hufvudstadsbladet* 10/12 1889. ”Tea” uppfattades som debutant trots att Toini Topelius barnboksdebuterade redan 1880 under pseudonymen Saga med text till bilderboken *I barndomens vår*, med planscher av R. Scherer och H. Engler. Toini Topelius använde pseudonymerna T.T, Saga, Saima H, Tea och -d. Se Ahola, ”Topelius, Toini”.

40. F.G, ”P.S” [till översikten ”Böcker för barn och ungdom”], *Finsk Tidskrift* 1889:6, s. 484.

påverka läsaren, betraktas som mer välvilliga än vad som var vanligt under denna tid.⁴¹

I den första mer omfattande recension som boken får är domen över dess tendens hård medan författarens berättarförmåga, på tvärs mot ovannämnda anmälan, får godkänt:

Det är en allt igenom tendentiös bok, en predikan från början till slut, men berättelsen är dock så pass ledigt hållen, så pass talangfullt utförd att de unga läsarinornas intresse nog icke skall brista förrän de sväljt sista biten af den allvarsamt menade moralkaka författarinnan under manteln af en lillgammal skolkamrat från landsorten, med så mycken förnöjelse serverar dem.⁴²

Recensenten preciserar inte vad som utgör bokens tendens, men låter förstå att den inbegriper de emancipatoriska idéer som landsortsflickan Hanna Rappe introducerar kamratkretsen på fruntimmersskolan i Helsingfors till. Det förblir ändå oklart om recensenten anser Hannas åsikter vara klumpigt framförda eller om det är själva kvinnosaksstoffet som stör och skapar tendens. Hanna utgör nämligen, enligt recensenten, en sanningens röst ”midt i den syndiga kretsen af sina modernt ytliga klasskamrater” och anses av recensenten ha ett ädelt inflytande på sina ”uschliga kamrater”.⁴³ Anmälnaren landar så i ”en varm rekommendation af boken åt unga flickor, – damkandidatskor, och deras mödrar” i hopp om att ”ett och annat frö derifrån slå rot i något ytlighetens glasberg och der kalla underverk af sanning till lif”.⁴⁴

Enligt signaturen Ultima i *Hemmet och Samhället* formulerar *I utvecklingstid*, som landets första flickbok, något nytt som hänger samman med samhällsutvecklingen i Finland, jämfört med de översatta flickböcker som hittills dominerat marknaden.⁴⁵ Boken anses avhjälpa

41. För en utförligare diskussion om tendenslitteratur, se Saija Isomaa, ”Kirjallisuus ja moraaliset emootiot. Tendensikirjallisuuden 1800-lukulainen lajitausta”, *Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 2012:3, s. 5, <https://doi.org/10.30665/av.74876>.

42. Homo, ”En berättelse om flickor”, *Finland* 14/12 1889.

43. Ibid.

44. Ibid. Fyra dagar senare ingick ett utdrag ur *I utvecklingstid* i *Finland* 18/12 1889.

45. Ultima, ”I utvecklingstid”, *Hemmet och Samhället* 1889:9, s. 89. För en diskussion om synen på inhemsk och översatt flickbok, se Lappalainen, ”Flickboken som kvinnoemancipationens dotter”, s. 121–133.

”[b]risten på lämplig literatur för ungdom i utvecklingsåren” samt utkomma lämpligt vid en tidpunkt när sociala frågor och förändrade samhällsförhållanden orsakat ”nya fordringar, nya uppgifter för den växande generationen”.⁴⁶ Boken anses därmed förnya ungdomslitteraturen som hittills ”har stått jembförelsevis stilla och ej hållit jemna steg med utvecklingen i öfrigt”.⁴⁷ Även om recensenten inte skriver ut att boken har ett emancipatoriskt anslag, underförstås detta både i det övergripande ”krafvet på en tidsenligare ungdoms literatur” samt flickböcker som berör ”det lif vi lefva och de lifsfrågor som spira i tiden”.⁴⁸ Berömmet för bokens nydanande karaktär sammanfattas med orden: ”Idealism och realism ha i detta lilla arbete liksom slutit förband för att leda den unga flickan hän mot lifvets allvar och en nyare tids fordringar, utan att bära hand på hennes vackraste drömmar”.⁴⁹ Omdömet är således i grunden positivt även om boken och dess genre genomgående förminskas av uttryck som ”lilla bok” eller ”detta lilla arbete”.

Den anonyma recensenten i *Nya Pressen* är den första som tydligt påtalar att författarinnan med sin bok ”velat slå ett slag för kvinnoemancipationen” och ”det framtida flickidealet”.⁵⁰ Boken beröms för att vara livligt framställd och underhållande med ett allvar som överträffar annat ”pjunk som brukar gå under benämningen ’lämplig lektyr för unga flickor’”.⁵¹ Men även denna anmälare uttrycker en viss obekvämhets med de emancipatoriska idéer som framförs. Flickornas djärva framtidsdrömmar om att bli smeder eller poliser anses göra ”ett komiskt intryck”.⁵² Hanna Rappe reduceras till ”förf:s språkrör, och tendensen lyser fram ur hvarje ord, som går öfver denna ovanligt visa

46. Ultima, ”I utvecklingstid”.

47. Ibid.

48. Ibid.

49. Ibid.

50. [Anonym], ”Ungdoms-literatur”, *Nya Pressen* 17/12 1889.

51. Ibid. Signaturen G.C. i *Åbo Tidning* delar uppfattningen att den ”docerande tendensen” skadar bokens konstnärliga värde, men att dess lediga stil, livliga framställningssätt och sunda idéer uppväger. G.C., ”Från bokvärlden”, *Åbo Tidning* 21/12 1889. Lena Käreland och Marita Rajalin identifierar de negativa nyckelorden joltig, jolmig, pjosk och pjoller som likt pjunk användes för att karaktärisera tidens flickbok. Käreland, *Traditionalist och smakdomare*, s. 58; Rajalin, ”Utan pjosk och pjoller”.

52. [Anonym], ”Ungdoms-literatur”.

15 åringars läppar”.⁵³ Recensenten anser därtill Hannas åsikter om ”skolflickserotik”, inklusive svärmisk flickvänskap, vara väl brådmogna.⁵⁴ Ämnet kommer inte att utforskas närmare här, men noteras då det knyter an till Topelius queera liv. Vad gäller denna recension förblir det oklart om det är författarens förmåga att gestalta sin tematik, själva tendensen, eller både och som kritiserats.

Också signaturen H. K-m. i *Finsk Tidskrift* lyfter kvinnofrågan som aktuell både för tidens samhällsdebatt och för Topelius flickbok samt påpekar – eventuellt i dialog med tidigare anmeldares ifrågasättande av bokens tendens – att tendens bör finnas i ungdomslitteraturen:

I all ungdomslitteratur borde förefinnas *en* tendens, den nämligen att utveckla det goda hos de unga. Och just emedan denna tendens spåras på hvarje blad i ofvannämnda bok, har den sitt stora värde. Visserligen löper där äfven en annan tendens jämsides med den nämnda: en skymt af kvinnofrågan. Men den skadar icke. De unga kunna icke utestängas från de rörelser, som genomgå tiden, om det ock vore lyckligare för dem att under utvecklingsåren vara oberörda af alla ensidiga strömningar.⁵⁵

Recensenten urskiljer två tendenser, dels det nödvändiga uppbyggliga budskapet, dels kvinnofrågan som anses vara något av ett nödvändigt ont. I kontrast till tidigare anmeldare konstateras att berättandet fungerar väl då Hanna och hennes väninna Bella är ”fullständigt tecknade och representera hvardera sin riktning af den kvinliga utvecklingen”.⁵⁶ Hannas brådmogenhet och roll som ”moralpredikant” kritiserats visserligen också här, men omdömet breddas av att hon uttryckligen ses representera ”den självständiga unga flickan” som bryter mot konventionen både i sitt beteende och med sin klädsel.⁵⁷ Att något ändå skaver i skildringen av den svärmiska flickvänskapen kan skönjas i kommentaren om att författarens ”varma intresse för flickorna” förlett henne ”att säga dem små artigheter, som hållre hade kunnat läggas i

53. Ibid.

54. Ibid.

55. H. K-m., ”Tea: I utvecklingstid”, *Finsk Tidskrift* 1890:2, s. 153.

56. Ibid, s. 154.

57. Ibid.

någon af de unga lyceisternas mun”.⁵⁸ Att en kvinnlig författare jämför ”de unga flickorna med näckrosor, som gungas af vågorna” är uppenbarligen en formulering som uttrycker ett för samtiden oacceptabelt samkönat begär.⁵⁹

Som vår analys av recensionsmaterialet visat bemöts Topelius flickbok i huvudsak positivt, medan emancipationstematiken möter såväl förståelse som viss ängslan och löje.⁶⁰ Vår analys av mottagandet bekräftar att Topelius med sin flickbok gjorde en emancipatorisk pionjärinsats, en insats som både erkändes och ifrågasattes. Två decennier senare hyllas hennes engagemang i emancipationsfrågan i de minnesskrifter som publiceras vid hennes bortgång år 1910.⁶¹ I dem beskrivs hon både som en ”[m]ild och anspråkslös” sagotant, och som en ”varm vän af kvinnosaken” som ”ifrade för att kvinnan skulle erhålla en uppfo[s]tran som kunde ställa henne jämsides med mannen i bildning och vetande” och med ”varmaste nitälskan” strävade efter att ”höja kvinnans ställning i samhället.”⁶² Redan 1910 hade alltså pendeln svängt gällande kvinnofrågan, men gällande barnlitteraturkritik skulle motståndet fortgå.

EMANCIPATION OSYNLIGGJORD – MOTTAGANDET AV *TVÅ MYRORS ÄVENTYR*

Nanny Hammarström (1870–1953) var, liksom Toini Topelius, en samhällsengagerad eldsjäl. Därtill en pedagog och folkbildare som

58. Ibid.

59. Ibid.

60. Resultatet är särskilt intressant med tanke på att tidigare forskning visat hur äldre flickböcker i Finland och Sverige i regel fick utstå hård kritik. Se exempelvis Laura Leden, *Adaption av flickskap. Normbekräftande och normbrytande i flickböcker översatta från engelska till svenska och finska 1945–1965*, Helsingfors: Finskugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet 2021, s. 43–47, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7320-1>. Suvi Ahola framhåller att Topelius emancipatoriska ställningstagande i *I utvecklingstid* var ovanligt för samtida barn- och ungdomsböcker. Ahola, ”Tyttökirja”, s. 256.

61. Även om det ligger i minnesskrifternas natur att hylla snarare än kritisera, visar de på betydelsen av Topelius engagemang för kvinnofrågan.

62. En af de många f.d Sländbarnen, ”Till Toini Topelius’ minne”, *Hufvudstadsbladet* 26/10 1910; En som stätt henne nära, ”Toini Topelius”, *Nya Pressen* 25/10 1910; [Anonym], ”Dödsfall”, *Hufvudstadsbladet* 25/10 1910.

livet igenom engagerade sig i kvinnosak, lokalpolitik och allmännyttiga föreningar. Margit Åström, som utgående från Hammarströms brev och dagböcker tecknat hennes personporträtt, skriver fram en allvarligt lagd ung kvinna som drastiskt växlar mellan glattig galghumor och djup misströstan.⁶³ Som femtonåring ser Hammarström ”den fula ensamma smörblomman” som sin symbol.⁶⁴ Ungdomens utanförskap och dess starka koppling till obesvarat begär tar sig, enligt Åström, uttryck i ett slags chifferskrift, där Hammarström i vissa stavelser fogar till ett överlopps e. ”Om det skulle finnas någon som kunde hååelela aev emige, men jag är efateteige och efuel. Om någon skulle tycka oem emige så tror jag att jag aev tacksamhet skulle börja att besvara haenes kääensla”, skriver Hammarström i sin dagbok.⁶⁵ Den queera dissonans som här uppstår är som påtagligast i ordet ”haenes”, där ordet hans har försetts med fler vokaler och därför kan läsas även som ”hennes”. Vi menar att utanförskapet kan förstås som queert också för att det är en känd strategi att queera och koda språket inom samkönade relationer.⁶⁶ Hammarströms dagbokskod tolkar vi därmed som ett queert spår, vars gäckande dissonans väcker intresse. I ungdomen hyste Hammarström, enligt Åström, därtill stark platonisk kärlek för någon hon kallar för ”Eve” och som Åström menar var en manlig student.⁶⁷ Även detta kan tolkas som ett queert

63. Åström, ”Sagoförfattaren”, s. 133–134. Åström poängterar hur Hammarström redan som tioåring blev föräldralös och axlade ansvaret för en stor syskonskara i ett fattigt hem.

64. Ibid., s. 134.

65. Ibid., s. 133.

66. Att främmandegöra språket genom en udda, normbrytande queer stavning kan jämföras med vad Alva Dahl visar att avvikande interpunktion kan åstadkomma i text. Ett exempel är Monika Fagerholms användning av halvfet stil, versaler och hopskrivna ord i *Diva* (1998), som ett sätt att distansera karaktären Diva från normen genom interpunktion och typografi. Detta skapar en pastisch på både språk- och genusnormer. Alva Dahl, *I skriftens gränstrakter. Interpunktionsfunktioner i tre samtida svenska romaner*, Uppsala: Institutionen för nordiska språk 2015, [urn:nbn:se:uu:diva-241759](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:uu:diva-241759), s. 94–95. Ett med Hammarström mer samtida exempel är Tove Janssons kodspråk kring samkönade sexuella relationer, som att ”mymla”, ”spöksidan” eller Tofslans och Vifslans egna, hemliga språk. Mia Österlund, ”Queera underströmmar i Tove Janssons poetik. Från muminsviten till *Den ärliga bedragaren*”, Åse Marie Ommundsen, Per Thomas Andersen & Liv Bliksrud (red.), *Modernitet, barndom, historie. Festskrift til Harald Bache-Wiig*, Oslo: Novus 2016, s. 121–139.

67. Åström, ”Sagoförfattaren”, s. 133.

fragment. Trots att Hammarström inte laborerar med något queert kodspråk i sin barnbok, vill vi veta om kritiken uppmärksammar de sprickbildningar och den emancipatoriska symbolik som hon infogar i sin debutbok och som hittills inte uppmärksammats inom (barn)litteraturforskningen.

Hammarströms vuxna liv blev inte så ensamt som hon i ungdomen befarat, eftersom kvinnliga vänner och nätverk utgjorde starka och bekräftande livslånga gemenskaper. Under sin tid i Mariehamn i slutet av 1890-talet ingick hon i det så kallade Bolaget där hon tillsammans med kvinnosakskvinnorna Olga Torckell och Hilda Montell främjade finlandssvensk kultur.⁶⁸ Väninnorna följde henne sedan till Lovisa där Hammarström levde tillsammans med Olga Torckell fram till hennes död 1941 för att, enligt Åström, vid sin egen död 1953 begravas på Lovisa gamla kyrkogård under samma sten som hon.⁶⁹ Vi tolkar detta som ett uttryck för ett queert liv.

Utbildad i naturvetenskaper använde sig Hammarström av sina gedigna naturkunskaper för att på ett barntillvänt sätt berätta om naturen ur djurens perspektiv. Greppet introducerades i debuten *Två myrors äventyr* och rönt stor uppskattning. Enligt signaturen A. i *Nya Pressen* är boken till skillnad från "många tråkiga och docerande barnböcker med talande djur och växter [...] rolig som en saga och frisk och glad som naturen själv".⁷⁰ *Två myrors äventyr* översattes till bland annat tyska, engelska och norska och skördade positiva omdömen även utomlands.⁷¹ Petrus Nordmann som samlat utsagor om Hammarströms barnböcker i utlandet pekar på att hon i *Frankfurter Zeitung* "icke utan orsak" jämförs med Rudyard Kipling.⁷²

Mottagandet av *Två myrors äventyr* är enhälligt positivt i omdömet att Hammarström livligt och underhållande förmedlar naturkunskap så ledigt att de unga läsarna knappt märker det.⁷³ Däremot kommenterar

68. Ibid., s. 140. Se även notisen om Olga Torckells 70-årsdag i *Husmodern*. Signaturen X., "70 år", *Husmodern* 1929:10, s. 276.

69. Åström, "Sagoförfattaren", s. 156.

70. A., "Nya böcker", *Nya Pressen* 7/12 1907.

71. P. Nordmann, "I Bokhandeln", *Finsk Tidskrift* 1914:5, s. 377.

72. Ibid.

73. Också i en recension av Hammarströms *Svalparet Hirundo* (1915) konstaterar signaturen –a-l. att boken är så lekfullt skriven att "de små" bibringas "en ingående kännedom om de vingade sångarens lif, utan att de märka, huru mycken verklig

ingen recensent det emancipatoriska anslag som enligt oss framträder i bokens symboliska avsnitt. För att visa hur kritiken inte såg – eller ville se – berättelsens emancipatoriska udd kommer vi därför att först klargöra hur dessa avsnitt kan tolkas emancipatoriskt. Denna utveckling från analysen av mottagandet anser vi vara nödvändig då Hammarströms debutbok, till skillnad från Toini Topelius flickbok, inte tidigare analyserats ur ett emancipatoriskt perspektiv.

Den unga myran Rufa – som är bokens jagberättare – uppfostras av sköterskan Fredrika Formica till att följa i hennes spår och ta hand om andras barn. Deras lott i livet är att arbeta och tjäna andra. När nya myrbarn – eller kungabarn som de också kallas – kläcks ur sina puppor förundras Rufa över deras vingar. Fredrika instämmer: ”Äro de inte vackra [...]. De ha vingar, och en gång skola de flyga ut högt upp i luften.”⁷⁴ På Rufas fråga om de flyger ända upp till solen svarar Fredrika:

Jag vet inte, jag vet inte, jag har aldrig haft vingar, [...] och böjde sitt hufvud så djupt mot golvet, att jag ej kunde se henne. Men jag såg att munträdarna darrade. Då gjorde det så ont inne i mig. Jag hade ju ej heller några vingar, jag kunde aldrig flyga – inte var jag solens barn, och aldrig kunde jag bli det.⁷⁵

Något senare, i samband med ett häftigt åskväder, upplever Rufa att solen är vred och talar till henne. ”Du får inte – du skall” domderar solen upprepade gånger.⁷⁶ Fredrika kan inte förklara innebörden av solens stränga diktat, men när kungabarnen väl lämnar hemmet och Rufa undrar om inte också Fredrika skulle vilja flyga sin väg, svarar hon undvikande: ”Vem skulle sköta hus och hem [...] om alla ville flyga till solen? Men visst känns det litet underligt, då man ser dem flyga.”⁷⁷

kunskap de under läsningen af den glada berättelsen inhämtat”. a-1, ”Julens barn-literatur”, *Östra Nyland* 16/12 1915.

74. Nanny Hammarström, *Två myrors äventyr*, Helsingfors: Lilius & Hertzberg 1907, s. 20, Nationalbibliotekets digitala samlingar, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:fdz019-00017631>.

75. *Ibid.*, s. 20–21.

76. *Ibid.*, s. 24.

77. *Ibid.*, s. 27.

Den djupa sorg både Rufa och Fredrika känner över att aldrig få pröva sina vingar utanför hemmet förstärks av solens auktoritativa diktat om att kväsa den egna viljan. Det är ett gäckande symboliskt avsnitt som står i bjärt kontrast till intentionen att lära ut naturkunskap. Vad döljer sig bakom dessa rader? Med tanke på Hammarströms engagemang i kvinnofrågan är en gångbar tolkning att scenen uttrycker en känsla av fångenskap knuten till den starka förväntan på myrsamhällets kvinnor att stanna i hemmet och tjäna andra. När ett av kungabarnen återvänder som drottning får hon, till Rufas fasa, sina vingar avbitna. Fredrika förklarar att de kvinnliga kungabarnens "vingar måste tagas bort, då de komma hem. En gång få de flyga ut, men sedan aldrig mer".⁷⁸ Fredrika anser detta vara nödvändigt: "[v]ingarna skulle blott vara till besvär vid det dagliga släpet i arbetet."⁷⁹ Hon berättar också för Rufa hur hon en gång sett

en drottning, som inte ville komma hem, utan sade att hon ämnade ha eget hushåll. Innan hon gick in i sitt jordhål, ställde hon sig på sina vingar och vred och böjde och svängde sig ända tills hon själv fick vingarna att lossna.⁸⁰

Vingarna må vara det bästa de har, enligt Rufa, "men det bästa man har vill man inte smutsa" kontrar Fredrika.⁸¹ Läst ur ett emancipationsperspektiv ter sig de stympade – rentav självstympade – vinglösa myrhoneornas öde synnerligen bistert. Detta är ett märkligt svårtolkat avsnitt. Vi läser det så att kvinnans lott och band till hushållet är så starka att även när hon försöker gå sin egen väg måste hon "stympa" sig genom att ge avkall på sina egna drömmar att flyga.

Diskursen kring renhet och smuts återkommer i avsnittet där Rufa iakttar hur den "ful[a] gubben", humlan Bombus besöker Bläcklockan: "Då vi sedan tittade in till den lilla jungfru Pistill, var hon alldeles nedmjölad i sitt ansikte av den otäcka, snuskiga Bombusen."⁸² Citatet uttrycker en genusmedveten syn på hur manligt begär kringskär den

78. Ibid., s. 35.

79. Ibid., s. 36.

80. Ibid., s. 35–36.

81. Ibid., s. 36.

82. Ibid., s. 29.

unga oskuldsfulla flickans rörelsefrihet och kroppssintegritet, något som med senare tidens terminologi skulle kallas ett sexuellt övergrepp.

Vi menar att de ovan nämnda ambivalenserna och dissonanserna blottlägger ett emancipatoriskt anslag i Hammarströms debut. I boken skildras traditionsbundna plikter och förväntningar som uttryckligen berör kvinnliga karaktärer, som visserligen är insekter men tillskrivna mänsklig förmåga att tala, tänka och känna. Hammarström gestaltar, enligt oss, en äldre kvinnlig mentor som anpassat sig till omgivningens krav på kvinnlig självuppoffring (Fredrika Formica) och en ung flicka som har svårt att smälta ett sådant öde (Rufa). Rufa konstaterar nämligen att även om hennes skötare ”hade rätt i vad hon sade, tyckte jag ändå så synd om dem alla” som får flyga bara en gång och sedan mister sina vingar.⁸³ Rufa har också svårt att acceptera Bombusens nedsmutsande av en ung fröken. En traditionell syn på unga flickors oskuldsfulla renhet och emancipatorisk medvetenhet väcker motstridiga känslor hos henne.

Inga samtida recensenter kommenterar dock bokens symbolladade avsnitt. Bidragande orsaker därtill kan dels vara att O. M. Reuters förord styr in läsaren på en naturvetenskaplig tolkning, dels de naturalistiska illustrationerna.⁸⁴ Däremot återkommer några recensenter till partierna i anmälningar av Hammarströms senare böcker på ett sätt som visar att de berört dem illa. Sigurd Nordenstreng anser att ”’Två myrors äventyr’ skulle ha vunnit på bortlämnandet av försöket till symbolik, i det att hon låter solen växelvis brista i skratt och gråt, ett förfarande vars mening icke är lätt att tyda”.⁸⁵ Signaturen S.H. anser i sin tur i en recension av Hammarströms *Svalparet Hirundo* (1915) att den till formen överträffar hennes tidigare böcker eftersom ”[s]pråkbehandlingen är enklare. Såväl myrorna som grodorna upprepade ofta frågor och utrop på ett störande sätt, men svalparets kvitter är naturligare”.⁸⁶ Vi menar att recensenten här antyder att Hammar-

83. Ibid., s. 36.

84. Originalutgåvan av *Två myrors äventyr* är illustrerad av Hammarström själv. Johan Lindberg, ”Hammarström, Nanny”, *Uppslagsverket Finland*-webbutgåva, www.uppslagsverket.fi, Schildts förlags Ab 2009–2012, SFV 2012–, <https://uppslagsverket.fi/sv/view-170045-HammarstroemNanny> (hämtad 8/3 2024).

85. Sigurd Nordenstreng, ”Litteratur”, *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen* 1914:2–3, s. 136.

86. S.H., ”Barnlitteratur”, *Hufvudstadsbladet* 28/11 1915.

ström gjort sina djurkaraktärer i tidigare böcker för mänskliga, vilket även inbegriper debutbokens emancipatoriska anslag.

Många recensenter har bekräftat att det inte funnits några förväntningar på undertext i Hammarströms böcker. En av dessa är signaturen –t. i *Hufvudstadsbladet*, som i sin recension av *Den stora familjen* (1933) konstaterar att ”det egenartade, det charmerande hos Nanny Hammarström är att hon inte gör några anspråk på litterär finess eller djuptänkthet”.⁸⁷ Lina Samuelsson visar med stöd från feministisk litteraturforskning att populära kvinnliga författare kring sekelskiftet 1800–1900 tidstypiskt berömdes för sina läsarframgångar snarare än för sin konstnärliga begåvning. Hon anför följande exempel som är snarlikt den bedömning Hammarström får: Maria Rieck-Müller ”beröms för att hennes stil inte har några ’anspråk på högre konstnärlighet’ och för att den ’ingenstans sträfvat efter att ge mer än hvad den verkligen går i land med’.”⁸⁸ Hittills har en förminskande syn på Hammarströms författarskap fortsatt att traderas i översikter av finlandssvensk barnlitteratur.⁸⁹ Osynliggörandet av andra läsningar och mera nyanserade förståelser av författarskapet är iögonfallande. Vi har därför i vår analys av *Två myrors äventyr* velat ifrågasätta traditionen att förstå och läsa Hammarströms barnböcker rakt av som enkla sannsagor enbart avsedda att väcka naturintresse hos barn.

Vi har velat visa att Hammarströms debutbok innehåller avsnitt som öppnar sig för emancipatoriska tolkningar, men att dessa går under radarn för en kritikerkår som i likhet med Åström enbart prisar ”det friska och sunda och glada i dem”.⁹⁰ I sina senare böcker går Hammarström – möjligtvis påverkad av den respons hon fick på sin debutbok – allt tydligare in för att uppfylla det som berömdes och önskades av hennes böcker. Som Johan Svedjedal påpekat, finns det ”ett nära samband, en ömsesidighet mellan vad författare skriver och hur de tas emot av kritiken”.⁹¹ Den queerhet som kännetecknade

87. –t, ”En bok för barn och vuxna”, *Hufvudstadsbladet* 11/12 1933.

88. Samuelsson, *Kritikens ordning*, s. 45.

89. Se exempelvis Nikolajeva, ”Barnlitteraturen etablerar sig”, s. 201 samt Maria Nikolajeva, ”Barnlitteraturen etablerar sig”, Michel Ekman (red.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2014, s. 170.

90. Jfr. Åström, ”Sagoförfattaren”, s. 130.

91. Svedjedal, ”Kritiska tankar”, s. 157.

Hammarströms liv har noterats i den begränsade forskning som ägnats hennes person och författarskap, men inte lyfts fram i relation till hennes barnlitterära värv.

OSUND EMANCIPATION – MOTTAGANDET AV
FULL I 17 OCH *VI ABITURIENTER*

Under 1930-talet var frågor i anslutning till kvinnans ställning och emancipation fortfarande aktuella enligt Gunilla Domellöf som noterar ett skifte i kvinnoemancipationen under denna tid.⁹² Under mellankrigstiden sökte könsfrågan sin form i det finländska samhället. Kvinnors rätt att delta i idrott debatterades, frågan om flickors utbildning drevs framåt och kvinnors organisering i allt från Martharörelsen till politiska förbund ägde rum.⁹³ Harriet Clayhills (1920–2014) som var journalist, författare, kvinnohistoriker och – liksom Topelius och Hammarström – verksam inom kvinnorörelsen debuterade redan som 16-åring med flickboken *Full i 17*.⁹⁴ Mottagandet var översvallande positivt, även om de hyllande orden genomgående relateras till författarinnans ringa ålder. Signaturen A-M. G. [Ann-Mari Grönvik] ser i sin recension i *Hufvudstadsbladet* boken som ett välkommet inhemskt bidrag till en i övrigt ”vansklig och missbrukad genre”:

Ungdomligt utan tvivel, men genuint och smittande friskt. Där finns i all barnslighet en intensitet och livfullhet som kommer en att vänta mera av författarinnan i framtiden. Och trots den ungdomliga jargongen är språket värdat och tonen alltigenom civiliserad – vilket långt ifrån kan sägas om alla ungdomsböcker.⁹⁵

92. Gunilla Domellöf, *Mätt med främmande mått. Ideanalyser av kvinnliga författares samtidsmottagande och romaner 1930–1935*, Hedemora: Gidlund 2001, s. 21.

93. Se Pirjo Markkola, ”Huslig ekonomi och kön på 1900-talet i Finland – en del av Finlands kvinnohistoria”, *Historisk Tidskrift för Finland* 76 1991:3, s. 429–437, <https://journal.fi/htf/article/view/65741> (hämtad 14/6 2024).

94. Clayhills var särskilt aktiv inom 1970- och 80-talens kvinnorörelse när hon inledde pionjärarbetet med verket *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, som utkom 1991. Birgitta Boucht & Mariella Lindén, *Sökord. Vänskap, död, rum, brev, böcker, Harriet Clayhills*, Helsingfors: Schildts 2009. Författarens ringa ålder vid debuten uppmärksammades stort i marknadsföringen och i reportage. Se exempelvis Lilith [Lilli Fougstedt], ”Vårt litterära underbarn”, *Helsingfors-Journalen* 1936:22, s. 648.

95. A-M. G. [Ann-Mari Grönvik], ”De unga och yngstas lektyr”, *Hufvudstadsbladet*

Bertel Kihlman i *Nya Argus* berömmar inte bara att boken berättas ”med kläm och utmärkt gott humör” utan anser även att den har litterära kvaliteter i form av författarens vakna ”blick för det aktuella livet” och ett ungdomsspråk med ”omisskännelig äkthetsprägel” då ”tonårsjargongen klatschar fräscht och muntert”.⁹⁶ Udden tas ändå i viss mån av berömmet då Kihlman avfärdar boken som ”en anspråkslös förströelsebok för ungdom”.⁹⁷ Ännu var tiden inte mogen för att se och erkänna den emancipatoriska betydelse som senare forskning visat att flickboksgenren haft.⁹⁸ Exempelvis Birgitta Theander konstaterar att flickboken med mycket få undantag följer samhällsutvecklingen, men också att den går före och ofta visar en ”mer emanciperad bild än verkligheten”.⁹⁹ Tögonfallande är att ingen kritiker ens nämner den crossdressing som förekommer i *Full i 17* och som avbildas på pärmen till en senare svensk utgåva från 1963.

Full i 17 – liksom Clayhills följande bok *Vi abiturienter* – ”uppfattades som romaner om modern ungdom”.¹⁰⁰ Dess emancipatoriska udd skrivs inte läsaren på näsan, men tar fasta på den vid den här tiden etablerade normbrytande flicktropen ”sprakfälen” eller ”yrhättan” som har sin förebild i L.M. Montgomerys *Anne of Green Gables* (1908, i svensk översättning 1909 *Anne på Grönkulla*).¹⁰¹ Protagonisten Sickan

11/12 1936, s. 15.

96. B.K. [Bertel Kihlman], ”I bokmarginalen”, *Nya Argus* 16/12 1936, s. 296–297. Se även följande positiva recensioner [Anonym], *Kotka Nyheter* 25/11 1936; R.C., ”Litteratur”, *Tammerfors Aftonblad* 10/12 1936, s. 3; S.W., ”16-årig debutant”, *Nyland* 12/12 1936, s. 5; R.D., ”Vår bokrevy”, *Helsingfors-Journalen* 12/12 1936, s. 776 och M-ita, ”Full i 17”, *Svensk Ungdom* 18/12 1936, s. 137–138.

97. B. K. [Bertel Kihlman], ”I bokmarginalen”.

98. Se Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin (red.), *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994; Birgitta Theander, *Ålskad och förnekad. Flickboken i Sverige 1945–65*, Göteborg: Makadam 2006; Birgitta Theander, *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65*, Göteborg: Makadam 2017; Andersson, *Framtidens kvinnor*.

99. Theander, *Till arbetet!*, s. 314.

100. Även om ungdomsböckerna inte var självbiografiska menade Clayhills själv att de uppfattades som sådana av många läsare. Se Birgitta Ney, ”Harriet Clayhills”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* 2020, www.skbl.se/sv/artikel/HarrietClayhillso (hämtad 29/11 2023).

101. Se Boel Westin, ”Flickboken som genre”, Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin (red.), *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994, s. 11–12.

i Clayhills flickbok är rödhårig, kvicktänkt och rapp i repliken. Eller som anmälaren i *Östra Nyland* uttrycker det: "[...] en bra och trevlig tös med livfullt temperament, som sätter sprall på alla och allt hon kommer i beröring med."¹⁰²

Men när Clayhills i *Vi abiturienter* fortsätter skriva i samma skoj-friska stil är kritiken inte längre nådig. Bertel Kihlman, som också recenserade debuten, menar i *Nya Argus* att uppdraget nu är ett annat, då författaren inte längre är "ett käckt och putslustigt underbarn" utan "ung författarinna med namn och rykte".¹⁰³ Clayhills ungdomsbok frontalkrockar med samtidens förväntningar på hur ungdom – såväl unga män som kvinnor – lämpligast bör skildras. Signaturen E.V.T. undrar i *Astra*:

Kan det vara uppbyggligt att läsa om en samling flabbiga, förvildade, jargonbesatta abiturienter, som i skuggan av en nervupprivande studentexamen genomlida sina skiftande förälskelser, som blossa upp under nachspiel och skymningsvandringar?¹⁰⁴

Flera recensenter finner abiturienternas ytlighet provocerande och chockerande. Signaturen L. E-m. i den religiösa tidskriften *Mot Hemmet* finner boken "ett av tidens dystraste dokument" över en ungdom "hånfullt överlägsen inför fosterlandets minnen" och förslöad av sprit, jazz och "orgiastiska nachspielsnätter".¹⁰⁵ Signaturen K.W. undrar varför författarinnan har "skildrat denna klick abiturienter så, att man får den föreställningen, att dessa blekfeta, levnadströtta, blaserade och slöa individer äro typexempel på svensk ungdom av i dag?"¹⁰⁶ Men Clayhills bryter inte bara mot ett förväntat sundhetsideal i ungdomskildringen. Hon tänjer även gränserna för vad en ungdomsbok anses kunna vara. Signaturen G. S-dt i *Nyland* menar att "den som väntar sig en förtjusande flickbok blir förargad och besviken" och slår fast att

102. [Anonym], "Litteratur", *Östra Nyland* 5/12 1937.

103. B.K. [Bertel Kihlman], "I bokmarginalen", *Nya Argus* 1938:20, s. 280.

104. E.V.T., "Vi abiturienter", *Astra* 1938:23, s. 612–613.

105. L. E-m., "Ungdom och Ungdom", *Mot Hemmet* 1939:3, s. 5.

106. K.W., "En roman om sista klassen", *Borgäbladet Lördagsbilagan* 3/12 1938.

Clayhills beslut att skildra en ”osminkad miljö” gör att hon ”glömmer totalt bort att skriva en ungdomsbok”.¹⁰⁷

Debatten kring boken bottenar i en konflikt mellan generationer vilket framgår av att inlägg som publiceras i tidskrifter ägnade att vara språkrör för ungdom inte är lika fördömande. Exempelvis den anonyma recensenten i *Östnyländsk ungdom* menar att boken är en ”ärlig och öppen bekännelsebok, och för dylikt skall man inte sluta varken ögon eller öron”.¹⁰⁸ Signaturen K.K. i *Studentbladet* försvarar i sin tur verket med att det inte skildrar alla abiturienter utan en ”speciell klick och dess mentalitet (som sannerligen inte saknar motsvarighet i verkligheten)”.¹⁰⁹ Däremot anser hen mästrande att verket ”gör ett slarvigt intryck” och uppmanar Clayhills att dra ner på publikations-takten: ”Plottra inte bort er i småplock. Lev, läs, lär, smält och tänk!”¹¹⁰

Flera av de kritiker som uttrycker indignation över *Vi abiturienter*, stundvis rentav moralpanik, fördömer skildringen av såväl unga män som unga kvinnor. Signaturen E.C. i *Åbo Underrättelser* raljerar över att:

Herrarna äro överlägsna världsföraktare och damerna mycket emanciperade, om detta antikverade ord får användas som epitet för så moderna kvinnor som Maggi och Putti och vad de allt heta. Dem kan man nu inte ta aldeles på allvar och inte heller deras själskval och lidanden.¹¹¹

Signaturen Flanör [Jarl Finne] i *Vasabladet* hoppas att landsortens ungdomar är betydligt ”sundare” än den ”moraliskt försumpad[e]” och ”nymfomana” stadsungdom som Clayhills ”larviga” roman skildrar och ser verket som uttryck för ”den moderna ungdomens moraliska förfall”.¹¹² Men några kritikers omdöme om boken färgas särskilt av bokens emanciperade flickskildring och av att den skrivits av en ung kvinna. E.F. i *Församlingsbladet* insisterar, i linje med tidningens

107. G.S-dt, ”Världshav och Helsingfors”, *Nyland* 20/12 1938, s. 2–3.

108. [Anonym], ”Bokspalten”, *Östnyländsk ungdom* 1938:8, s. 12.

109. K.K., ”Abiturienter”, *Studentbladet* 1938:14, s. 307.

110. Ibid., s. 308. Även signaturen G.W-s i *Wiborgs Nyheter* manar till mera sansade reaktioner från kritikerna och finner abiturienternas ”valpsjuka” underhållande och Clayhills iakttagelser skarpa. G.W-s, ”Julens böcker”, *Wiborgs Nyheter* 13/12 1938.

111. E.C., ”Modern ungdom”, *Åbo Underrättelser* 9/12 1938, s. 4.

112. Flanör [Jarl Finne], ”Kommentarer”, *Vasabladet* 11/12 1938, s. 3.

konservativa kristna värderingar, på att: "[f]röken Clayhills bok är inte rolig. Den är otäck och osund."¹¹³ Särskilt flickskildringen provocerar skribenten som hellre önskar sig:

[...] flickor, som inte köpa litet lyckokram på realisation, som inte ge bort sitt eget hjärta i småportioner, utan se framåt med en stor och ren förväntan och en klar blick, som tränger ända fram till de rena, solbelysta fälten på livets middagshöjder, och som spara sig för att en gång kunna ge desto rikare.¹¹⁴

A.-M. G. [Ann-Mari Grönvik] i *Hufvudstadsbladet* utbrister ett tillintetgörande "Helledudan!" över den "sorglustiga ambitionen att chockera" medan signaturen V. R. i *Tammerfors Aftonblad* undrar om Clayhills har "lust att chokera – det har den unga flickan av i dag i allmänhet".¹¹⁵ Så framträder inte bara en moralpanisk debatt kring ungdomsskildringen i Clayhills bok utan också en könad debatt där flickkaraktärernas frigjordhet gisslas.

Fler böcker för barn och unga än dessa två skrev inte Harriet Clayhills. Däremot levde hennes vassa penna vidare under krigsåren bland annat i form av kåserier signerade Oclay. Signaturen Hasse [Hans Hartell] titulerar henne som "[e]tt respektlöst pennskaft" i *Jakobstads Tidning* där han blickar tillbaka på och hyllar hennes bitande satir.¹¹⁶ Clayhills intåg i den litterära offentligheten visar på hur tilltaget att skriva på ett nytt sätt för ungdom ledde till debatt, men också förebådar ett generationsskifte och en kommande omvärdering av ungdomslitteraturens uppgift och innehåll, inte minst vad gäller emancipationsfrågan och flickskildringen.

113. E.F., "Rolig och sannfärdig skolungdomsskildring", *Församlingsbladet* 17/12 1938, s. 5. Recensenten har provocerats av att förlaget marknadsför boken som rolig och sannfärdig och har därför placerat recensionens rubrik inom citationstecken.

114. *Ibid.*, s. 5–6.

115. A.-M. G. [Ann-Mari Grönvik], "Abiturienter?", *Hufvudstadsbladet* 22/11 1938, s. 10; V.R., "HARRIET CLAYHILLS: Vi abiturienter", *Tammerfors Aftonblad* 21/12 1938, s. 4.

116. Hasse [Hans Hartell], "Ett respektlöst pennskaft", *Jakobstads Tidning* 24/12 1945.

BARNLITTERATURKRITIKENS DIALOG KRING EMANCIPATIONSTEMATIK

Vår artikel visar hur kritiken från 1880-tal till 1930-tal mottagit några centrala barn- och ungdomslitterära verk med emancipatorisk udd på svenska i Finland. Verken författare som är kända kvinnosakskvinnor – ibland med erfarenhet av queera liv – har som vi visat dels bemötts med förståelse som sporrat till fortsatta insatser för emancipation, dels fått se sina emancipatoriska insatser förlöjligade, förminskade, ifrågasatta eller ignorerade. Vårt kritikhistoriska perspektiv har gjort det möjligt för oss att problematisera hur samtida barnlitteraturkritik bemöter emancipationen och kvinnofrågan. Vår hypotes att barn- och ungdomslitteratur med emancipatorisk udd möts med motstånd eller osynliggörs i mottagandet bekräftas delvis av våra analyser. Flera av våra exempel bekräftar hypotesen, medan andra visar att mottagandet inte är fullt så entydigt. Oberoende om recensionen motsätter sig eller hyllar emancipationstematiken i de verk som recenseras, eller alls uppmärksammar den, ingår kritikern och kritikerinstansen i samtidens dialog kring dessa frågor och är med om att forma dem.

I våra receptionsanalyser har vi visat att det emancipatoriska anslaget i Topelius *I utvecklingstid* både försvaras och förlöjligas i sin samtid. Särskilt svårsmält framstår skildringen av flickerotik då den närmar sig ett samkönat begär. Receptionsanalysen av Hammarströms *Två myrors äventyr* blottlägger i sin tur kritikens ointresse för eller beröringsskräck med den emancipatoriska tematik vi påvisat att boken omfattar. Samtidens förminskande syn på författarskapet har därtill traderats ända fram till idag. Slutligen åskådliggör mottagandet av Clayhills *Vi abiturienter* hur vissa recensenters konservativa syn på ungdomsboken – också i emancipatoriskt hänseende – krockar med en skildring som inte omfattar ett traditionellt ungdomsideal vilket väcker debatt. Även om synen på emancipation växlar under tidsperioden, kan vi konstatera att den utgör ett tankestoff som ständigt väcker motstridig respons.

De slutsatser vi kan dra är att också barn- och ungdomslitteratur på svenska i Finland utgör en emancipatorisk arena som kritiken dels uppmärksammar och debatterar, dels förbiser eller tiger ihjäl. Därtill visar vår studie på vikten av att beakta en i sin samtid fördold queer

klangbotten i några av de diskuterade författarnas egna liv, vilket ger dessa författarskap en fördjupad kontext. Huruvida barn- och ungdomslitteratur på svenska i Finland fortsätter vara en emancipatorisk arena hela vägen fram till vår tid återstår att utforska.¹¹⁷

Denna artikel gör endast några nedslag i ett digert arkivmaterial. Men genom att avgränsa oss till en specifik fråga med räckvidd över tid, har vi kunnat visa vad som är möjligt att utvinna också på basis av ett snävt avgränsat material. Vi har letat och fått svar på hur några utvalda barn- och ungdomslitterära verk med emancipatorisk udd mottagits i sin respektive samtid. Våra observationer kan, menar vi, utgöra ett fruktbart underlag för fortsatt forskning med ett större material. Det finns nämligen fortfarande mycket kvar att utforska vad gäller barn- och ungdomslitteraturen och dess mottagande på svenska i Finland. Vår analys vittnar om att djupdykningar som de vi gjort här behövs för att skapa en mer rättvisande bild av hur barnlitteraturkritik och barnlitteratur interagerar och utgör samhällsfaktorer att räkna med vad gäller kvinnofrågan, emancipatorisk tematik och queerhet.

117. Forskning i finlandssvensk barn- och ungdomslitteratur från 2000-talet har redan visat på en emancipatorisk tematik i samtidslitteraturen. Se exempelvis Maria Lassén-Seger, "Emancipatory narratives. Girlhood in contemporary Finno-Swedish fantasy", Maria Lassén-Seger & Mia Österlund (eds.), *Celebrating a Displaced Hedgehog. A Festschrift for Maria Nikolajeva*, Göteborg: Makadam 2012, s. 73–84; Mia Österlund, "Långsamt knöt systerskapet oss samman.' Sexualiserat våld, separatism och särart i Maria Turtschaninoffs fantasyromaner *Maresi* och *Naondel*", *Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 2017:3, s. 56–73, <https://doi.org/10.30665/av.66381>.